

BAUKJE PRINS

Integriteit

'I have come to accept that there is earth that never leaves one's soul' (Antjie Krog *A change of tongue*, 34).

De door Michel Foucault indertijd afgekondigde 'dood van het subject' heeft het in de westerse filosofie niet gehaald. Ten eerste is de kantiaanse notie van het *autonome* subject als het rationele subject dat in staat is te leven naar door hemzelf gestelde wetten nog springlevend. In termen van het hedendaags liberalisme: een autonoom subject beschikt over het vermogen om een eigen conceptie van het goede leven te vormen en op grond daarvan een eigen levensplan te trekken. Dat plan kan in de loop van de tijd worden bijgesteld en veranderd, maar steeds stelt het subject zichzelf doelen in zijn leven, committeert hij zich aan bepaalde waarden en projecten. Ten tweede is er de communitaristische of (neo)republikeinse notie van het *relationele* subject, volgens welke gemeenschap en cultuur constitutief zijn voor de verhouding van het subject tot zichzelf. Dit subject ontwikkelt zijn waarden, doelen en projecten in relatie tot de interne *goods* van de praktijken en instituties waar hij deel van uitmaakt. Het relationele subject ontwikkelt zijn gevoel van wie hij is en hoe hij behoort te handelen in een constante wisselwerking met de verwachtingen die 'relevante anderen' aan hem stellen. Hun erkenning is van levensbelang voor zijn floreren. Ten slotte is er de postmoderne notie van het *gedecentreerde* subject. Zelfs posthumanistische concepties als Latours hybride netwerken van mensen en dingen, Haraways *companion species* en Butlers abjecte lichamen verwijzen naar actoren die dingen met elkaar doen: ze interpellieren, zorgen, verlangen, delegeren, gehoorzamen. Maar volgens deze visie zijn aannames van een zichzelf transparant en harmonieus zelf illusies. We zijn niet wie we denken te zijn, omdat het onbewuste vaak een loopje met ons neemt. We zijn niet wat we denken te zijn, omdat we tegelijkertijd méér en minder zijn dan de optelsom van onze sociale identiteiten. In plaats van de soevereine auteur van ons leven vinden we onszelf terug als acteur die een rol speelt volgens scripts die maar gedeeltelijk van onze eigen hand zijn. We worden als individuen tot subject gemaakt in en door de maatschappelijke vertogen en praktijken waartoe we ons verhouden. Dat dubbelzinnige proces van onderwerping en vorming, van disciplineren en autonomisering, maakt het onderscheid tussen subject en samenleving even diffuus als het onderscheid tussen een danser en de dans. Of het nu gaat om de flaneur van Baudelaire, de moderne stadsbewoner van Benjamin, de nomade van Deleuze of de migrant van Stuart Hall, het project van een gedecentreerd subject is een kwestie van constante zelfcreatie, een onafgebroken en nooit eindigend proces van 'worden wie je bent'.

Deze hedendaagse concepties van het subject delen de opvatting dat het ‘ware zelf’ niet bestaat, tenminste niet als een kern die ontdekt kan worden door terug te gaan naar een eerste begin, naar de oorsprong. De identiteit van een subject is hooguit te vatten in termen van zijn genealogie, een meerlagige geschiedenis van zijn wording. In deze anti-essentialistische optiek is het de existentie van het subject die zijn essentie bepaalt, en niet andersom. Zo stelt Joseph Raz dat een autonoom subject niet streeft naar zelfrealisatie maar naar zelfcreatie, beschouwt de communitarist Alasdair McIntyre de eenheid van een menselijk leven als een narratieve constructie, en ontwikkelde Michel Foucault de notie van bestaansethetica volgens welke mensen hun leven vormgeven als ware het een kunstwerk.

On the move

Volgens Anil Ramdas wil je in tijden van oorlog weten wie je bent en waar je bij hoort, in tijden van vrede kun je je bezighouden met de vraag ‘wie je wil worden en waar je naartoe gaat’. Die stelling is in overeenstemming met elk van de hier aangehaalde concepties van het subject, hoe verschillend ze verder ook zijn. Het traceren van je *roots* is in deze optiek een regressieve onderneming: het subject trekt zich terug, het vlucht in de illusoire geborgenheid van de eigen kring en in pseudozekerheden over zijn diepste en ware zelf. Het uitstippelen van je *routes* geldt daarentegen als een progressieve onderneming: het subject staat midden in de wereld, het stelt zichzelf doelen, het realiseert bepaalde projecten. Het (post)moderne subject is altijd *on the move*.

Deze opvatting past wonderwel in het huidige tijdsgewricht van globalisering en economisering. We hebben als hedendaagse wereldburgers te maken met processen van verplaatsing en versnelling, met wassende stromen van goederen, informatie en mensen die op ons afkomen, die we moeten verwerken en/of waarin we meereizen. Vanwege de noodzaak van constante vernieuwing, productiviteit en groei worden van ons steeds meer inzet, flexibiliteit en creativiteit verwacht. En deze maalstroom wordt gaande gehouden door een adagium dat zo langzaamaan de status van een natuurwet heeft gekregen: ‘stilstand is achteruitgang’.

Hoe bewaren we in deze maalstroom onze integriteit? Of moeten we constateren dat integriteit een achterhaalde waarde is geworden nu de mythe van het authentieke zelf is doorgeprikt? Als onze ‘essentie’ een zaak is van creatieve heruitvinding in plaats van een zuivere kern die we kunnen ontdekken, wat is het dan eigenlijk nog dat er bewaard cq. niet gecorrumpeerd mag worden?

Volgens de modernistische visies houdt een integer persoon in principe vast aan haar *commitments* aan wat voor haar echt van waarde is, aan fundamentele projecten zoals de opvoeding van haar kinderen, de ontwikkeling van een artistiek talent of de perfectionering van een systeem. Net als bij elke deugd houdt een integer mens daarbij wel het juiste midden: zij schippert niet te veel, maar ook weer niet te weinig met haar waarden en overtuigingen. In het ene geval vervalt zij tot opportunisme, in het andere tot dogmatisme.

Terwijl in deze visies integriteit betrekking heeft op trouw aan eigen waarden en projecten, leggen meer postmodern *angehauchte* denkers de nadruk juist op het loslaten van het eigene. De kracht of integriteit van het gedecentreerde subject bestaat paradoxaal genoeg uit het vermogen om zich constant te verplaatsen, om open te staan voor het appel van de Ander, om zichzelf te verliezen, of in ieder geval te transformeren, middels een horizonversmelting met het vreemde. Denk aan het ‘wij zijn allen *cyborgs*’ van Haraway, het pleidooi voor ‘minorisering’ van Deleuze en Guattari, of de ontvankelijkheid voor het sublieme bij Lyotard. De eigen grenzen dienen niet bewaakt, maar juist overschreden, getranscendeerd te worden.

Transculturele vibraties

In zijn recente boek *Vreemd gaan en vreemd blijven* (2005) plaatst Rudi Visker vraagtekens bij dit optimistisch geloof in ‘transculturele vibraties’ die ons zouden bevrijden van de kluisters van onszelf. Is het niet zo dat we in een ontmoeting met het vreemde juist extra geconfronteerd worden met dat wat ons zo dicht op de huid zit – zozeer zelfs dat we ons er niet eens toe kunnen verhouden? Wat uniek of eigen aan mij is, is ‘iets wat ik niet wil of kan verraden omdat het de grens instelt van waaruit begrippen als verraad en trouw pas betekenis voor mij kunnen hebben – die grens overschrijden, zou erop neerkomen mijzelf te verliezen’ (23).

Wat Visker hier suggereert, is dat integriteit niet alleen een deugd is die we kunnen cultiveren en waarover anderen een (moralistisch) oordeel kunnen vellen als we falen, maar dat integriteit ook een gegeven is, iets waar we op botsen en dat juist niet mee beweegt wanneer we in aanraking komen met het vreemde. We zijn onontkoombaar behept met een blinde vlek voor datgene wat ons het meest eigen is. Wat ons het meest eigen is blijft ons, paradoxaal genoeg, het meest vreemd. De ervaring van het zelf als een gedecentreerd zelf is er daarom een van ‘ontredding en ongemak’, een ervaring die we liever uit de weg gaan.

Als de eigenheid of identiteit van het subject valt op te vatten als een narratieve constructie, dan zijn verhalen misschien wel de enige vorm om (toch) van die ongemakkelijke ervaring te getuigen. Vertellers kunnen daarbij putten uit een diversiteit van genres: het genre bijvoorbeeld van de traditionele streekroman, van de klassieke tragedie of van de moderne Bildungsroman. Maar ervaringen van gedecentreerdheid lijken nog het best articuleerbaar via het genre van de perspectivische of ironische raamvertelling waarin niet alleen verschillende personages het woord voeren, maar ook de hoofdpersoon zelf met meer dan één stem spreekt.

Een indrukwekkend voorbeeld is Antjie Krog's *A change of tongue* (Johannesburg 2003), waarin de dichteres ons deelgenoot maakt van haar ervaringen als blanke Afrikaner in het Zuid-Afrika van na de apartheid. Voor Krog, telg uit een Boerengeslacht dat acht generaties lang dezelfde regio in Oranje Vrijstaat bewoonde, en van jongs af aan in verzet tegen het apartheidsregime, blijven ook na het aantreden van Mandela niet alleen haar huidskleur, maar ook haar familiegeschiedenis en haar

moedertaal haar onderscheiden van de meerderheid. En ze wil, maar kan zich ook niet distantiëren van wie zij is en waar ze vandaan komt. Ze denkt met warmte en verlangen terug aan haar kindertijd in Kroonstad, aan de betoverende indrukken van een overweldigende natuur, aan de momenten waarop haar moeder haar inwijdde in de magie van Afrikaanse poëzie of haar vader vertelde uit welk belangrijke Afrikaanse ‘geslag’ deze of gene minister afkomstig was. Krog noteert de verhalen van diverse Zuid-Afrikanen, over verleden en heden, van zwart en wit, om te laten zien wat er gebeurt in een samenleving die een radicale transformatie ondergaat terwijl de inwoners, inclusief zichzelf, maar langzaam mee veranderen. Eigenheid is soms aanleiding tot pijnlijke confrontaties. Bijvoorbeeld wanneer ze ontdekt dat een zwarte landgenoot in den vreemde haar niet herkent als Zuid-Afrikaanse: ‘Something bursts in me (...) I make my way back, dragging the corpse of white skin and Afrikaanse tongue behind me’ (169). Maar het is soms ook een bron van loutering. Zo voelt ze zich tijdens een rondreis met andere Afrikaanse dichters door Mali lange tijd ongemakkelijk, een vreemde witte eend in de bijt. Maar wanneer ze tijdens een van de laatste voorstellingen voorleest uit eigen werk,

‘... something in her body gave way. Here the language resounds that gave her soul its existence: scarred and contaminated by so much shame and humiliation at having lost its compassion, at ruling without mercy. But in its effort to find a new rhythm in a new land, the language, as the years of its origin, has become vulnerable and fragile on the tongue of its speakers’ (329).

De enthousiaste ovatie van het publiek, dat geen woord van haar poëzie heeft verstaan, geeft haar (even) het gevoel er als blanke Afrikaanse bij te horen – bij de natie Zuid-Afrika, bij het continent Afrika.

De thema’s van *roots* en *routes* doorkruisen elkaar in Krogs verslag, en precies dat maakt het, ondanks zijn fragmentarische en perspectivische structuur, tot een integer geheel. Of, zoals het melancholieke en koppige ezeltje Iejeor zijn vrienden ooit vertelde: ‘Standing still can be a moving experience.’